

Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ:

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Αγάπη Κανδυλάκη*

Περίληψη

Το άρθρο εστιάζει στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ κοινωνικής εργασίας και έρευνας και στη δυνατότητα χρησιμοποίησης των αποτελεσμάτων της έρευνας στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ποιοτική έρευνα ως συλλογή και ανάλυση δεδομένων. Ακολουθώντας μια ανασκόπηση της σχετικής με την ποιοτική έρευνα βιβλιογραφίας, επιχειρείται μια παρουσίαση των κυριοτέρων μεθόδων συλλογής δεδομένων και μία συνοπτική προσέγγιση των βασικών σημείων που διαφοροποιούν την ποιοτική και την ποσοτική μεθοδολογία. Η συζήτηση αγγίζει το αρκετά πολύπλοκο ζήτημα της ποιοτικής ανάλυσης, σχολιάζει τη χρησιμότητά της στις κοινωνικές επιστήμες επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στην κοινωνική εργασία, εντοπίζοντας τα πλεονεκτήματα της “εις βάθος” ανάλυσης για ζητήματα ιδιαίτερα “ευαίσθητα”, όπως αυτά με τα οποία ασχολούνται οι κοινωνικοί λειτουργοί.

Η Έρευνα στην Κοινωνική Εργασία.

Ποιοτική Συλλογή και Ανάλυση Δεδομένων: Μια σύντομη προσέγγιση

Η εμπειρική έρευνα συνήθως ταυτίζεται με την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και την αντικειμενική μέτρηση. Εντούτοις, όπως παρατηρεί ο Blythe (1992) υπάρχουν πολλοί τύποι εμπειρικών δεδομένων, και σύμφωνα με τον Gambrell (1992) “η ποσοτική έρευνα δεν είναι ταυτόσημη με τη θετικιστική επιστημονική σκέψη και λογική”. Η συζήτηση στις επόμενες σελίδες επικεντρώνεται στη σχέση που υπάρχει μεταξύ κοινωνικής εργασίας και έρευνας. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ποιοτική έρευνα ως συλλογή και ανάλυση βάσης δεδομένων. Εστιάζει στις ποιοτικές μεθόδους συλλογής δεδομένων και εντοπίζει τα πλεονεκτήματά τους έναντι των μεθόδων ποσοτικής έρευνας ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που ερευνάται ένα ιδιαίτερα “ευαίσθητο” (sensitive) κοινωνικό θέμα. Παράλληλα, επιχειρεί να αγγίξει το αρκετά πολύπλοκο ζήτημα της ποιοτικής ανάλυσης.

* Η συγγραφέας είναι Κοινωνική Λειτουργός και Κοινωνιολόγος, πρώην υπότροφος του Ι.Κ.Υ., κάτοχος Masters και Διδακτορικού τίτλου (Ph.D.) στις Κοινωνικές Επιστήμες. Είναι επιστημονική συνεργάτης των ΤΕΙ Αθήνας, στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας και Λέκτορας στο Εργαστήριο Ελευθέρων ΙΣΤ Studies. Την περίοδο 1993 και 1995 ήταν Λέκτορας Κοινωνιολογίας και Κοινωνικής Εργασίας στο Πανεπιστήμιο του Portsmouth στη Μεγάλη Βρετανία, και την ακαδημαϊκή χρονιά 1992-1993 δίδασκε στο Κοινοτικό Κολλέγιο του Bradford and Illkley.

Έρευνα και κοινωνική εργασία

Ο “επαγγελματισμός” δημιουργεί την ανάγκη διαρκούς ενημέρωσης, διεύρυνσης των γνώσεων και βελτίωσης των δεξιοτήτων του κοινωνικού λειτουργού. Η συνειδητή εφαρμογή των όσων γίνονται γνωστά από την έρευνα στην κοινωνική εργασία, κατά τον Uttin (1989), είναι ουσιαστικό τμήμα αυτής της διαδικασίας. Άλλωστε η σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης έχει συζητηθεί πολύ στη διεθνή βιβλιογραφία ήδη από τα τέλη της δεκαετίας το 70 (βλ. Carew, 1979; Platt, 1981; Sheldon, 1978; Jordan, 1978; and Everitt et al., 1992). Σύμφωνα με τον Carew (1979) η επιστημονικότητα και η εμπειρική γνώση της κοινωνικής εργασίας θα πρέπει να βασίζεται περισσότερο στην έρευνα παρά στη θεωρία.

Ο Platt (1981) αναφέρει ότι οι περισσότερες έρευνες που έχουν γίνει ή γίνονται στο χώρο της κοινωνικής εργασίας αφορούν τη δημόσια διοίκηση, ή την ιατρική επιδημιολογία, ενώ ο Sheldon (1978) υποστηρίζει, ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι εμφανώς απρόθυμοι να αναγνωρίσουν την αξία των ερευνητικών δεδομένων και να τα αξιοποιήσουν στην πρακτική τους. Θεωρεί ότι αυτό οφείλεται στο ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί δεν θα μπορούσαν ποτέ να έχουν ακριβή γνώση εκ των προτέρων για την εξέλιξη του “χρήστη” των υπηρεσιών τους (service user) αντίθετα με τους γιατρούς, που είναι σε θέση να γνωρίζουν την επίδραση κάποιου φαρμάκου στον ασθενή. Φυσικά ένας τέτοιος παραλληλισμός μπορεί να είναι παντελώς παραπληντικός.

Είναι γεγονός ότι προσπάθειες μέτρησης της αποτελεσματικότητας μιας παρέμβασης έχουν αποβεί αρκετά δύσκολες, αφενός λόγω της πολυπλοκότητας των περιπτώσεων που χειρίζονται οι κοινωνικοί λειτουργοί, και αφ’ ετέρου λόγω της σχετικής απομάκρυνσης της κοινωνικής εργασίας από την έρευνα, που οφείλεται στην απεμπλοκή της κοινωνικής εργασίας ως επιστήμης από τον “θετικισμό” και τις θετικές επιστήμες. Συνήθως η έρευνα ταυτίζεται με την ποσοτική. Η ποσοτικοποίηση των εννοιών, των απόψεων, των στάσεων, των συναισθημάτων και των εμπειριών, επιτρέπει μεν μια γενίκευση των αποτελεσμάτων της έρευνας, αλλά αδυνατεί να αντικατοπτρίσει την πολυπλοκότητα, τον αυθορμητισμό και το ενδιαφέρον για τις ατομικές διαφορές που χαρακτηρίζει την κοινωνική εργασία. Η ποιοτική έρευνα όμως δίνοντας έμφαση στη λεπτομέρεια, στο “ζωντανό λόγο” και στην “εις βάθος” ανάλυσή του, μπορεί να προσφέρει πλούσιο υλικό για τον εμπλουτισμό της θεωρίας αλλά και της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας.

Είναι βέβαιο, τονίζει η Cheetham (1992), ότι μελέτες που στοχεύουν στον εντοπισμό των αναγκών, ή των διαδικασιών είναι εξαιρετικής σπουδαιότητας για το σχεδιασμό της πολιτικής της κοινωνικής εργασίας αλλά και για τη βελτίωση της πρακτικής. Ο Siegel (1984) σημειώνει πέντε τρόπους με τους οποίους η έρευνα και η πρακτική στην κοινωνική εργασία θα μπορούσαν να συνδεθούν αποτελεσματικά:

- Η κοινωνική εργασία και η παροχή υπηρεσιών σε χρήστες μπορεί να συμπεριλάβει και ερευνητικές δραστηριότητες.
- Τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας.
- Η έρευνα και η πρακτική της κοινωνικής εργασίας έχουν ως κοινό σημείο τη διαδικασία επίλυσης προβλημάτων.

- Η προβληματική που τίθεται στην έρευνα μπορεί να αποτελέσει και προβληματική της πρακτικής.
- Και οι δύο διαδικασίες απαιτούν χρήση “εφαρμοσμένης λογικής”.

Η διατύπωση του ερωτήματος καθορίζει τη διαδικασία.

Η έρευνα είναι ένα ταξίδι διαλογισμού στο οποίο ο ερευνητής θα πρέπει συνεχώς να ασχολείται με τους στόχους, τα υποκείμενα, τις θεωρίες, τις μεθόδους και τα δεδομένα. Η διαρκής αλληλεπίδραση μεταξύ ανάγνωσης, σκέψης, μελέτης του υλικού, των δεδομένων και ανάλυσης είναι η ουσία της ερευνητικής δραστηριότητας (Strauss και Corbin, 1990). Ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνεται το ερώτημα της έρευνας δεν είναι απλώς σημαντικός για την όλη διαδικασία, αλλά καθορίζει σε ένα μεγάλο βαθμό το πλαίσιο των μεθόδων που θα χρησιμοποιηθούν (Robson, 1993).

Εάν π.χ. πρόκειται να κάνει κανείς μια μελέτη για την επίδραση κάποιου προγράμματος στην πρόληψη της βρεφικής θνησιμότητας, θα ήταν προτιμότερο να χρησιμοποιήσει ένα ποσοτικό δείκτη υγείας και να εξασφαλίσει ένα αρκετά μεγάλο και αντιπροσωπευτικό δείγμα, που θα επιτρέψει να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ δειγματοληπτικών ομάδων. Αν όμως ο στόχος είναι να μελετηθεί πως αντιδρά η οικογένεια μετά τον βρεφικό θάνατο, θα ήταν πιο ενδιαφέρουσα η συλλογή περισσότερο “εις βάθος” πληροφοριών, ακολουθώντας ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Ο σχεδιασμός της έρευνας αποτελεί τη διαδικασία διαμέσου της οποίας οι ερευνητικές ερωτήσεις παίρνουν τη μορφή ερευνητικής μελέτης. Εν τούτοις δεν δίνεται πάντα η απαιτούμενη σοβαρότητα. Πολύ συχνά υπονοείται ότι δεν θα μπορούσε να υπάρχει εναλλακτική μέθοδος από αυτήν που επέλεξε ο ερευνητής (Robson, 1993). Παρατηρούμε, όμως, ότι οι ερευνητικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται υπαγορεύουν τη δόμηση των ερωτήσεων που τίθενται π.χ. σε μια συνέντευξη και όχι το αντίθετο (Reinhaz, 1991). Κατά την Duelli Klein (1983), όμως είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί πρώτα το “τι” θα ερευνήσουμε και στη συνέχεια να επιλέξουμε το “πώς” θα κάνουμε την έρευνα.

Οι μελέτες “ευαίσθητων” (sensitive) ζητημάτων, για παράδειγμα η σεξουαλική συμπεριφορά, θέτουν ερωτήματα: πρώτον, για τα είδη της έρευνας που είναι κοινωνικά επιτρεπτά, δεύτερον, για το σε ποιο βαθμό κανείς μπορεί να καταχραστεί τη συνεργατικότητα του ερωτώμενου και να διεισδύσει στην προσωπική του ζωή, τρίτον, τα προβλήματα που προκύπτουν για τη διασφάλιση της ποιότητας των πληροφοριών και τέλος την ικανότητα του ισχυρού να ελέγξει την ερευνητική διαδικασία. Η “ευαισθησία” (sensitivity) του κοινωνικού θέματος που μελετάται, δυνάμει επηρεάζει σχεδόν όλα τα στάδια της διαδικασίας της έρευνας, τη διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος, το σχεδιασμό, την εφαρμογή της μελέτης και τη γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων (Lee, 1993). Φυσικά τα προβλήματα που προκύπτουν διαφοροποιούνται σε κάθε στάδιο. Μπορεί να είναι μεθοδολογικής φύσης, τεχνικής, ηθικής, πολιτικής ή νομικής υπόστασης. Πολύ συχνά μπορεί να επηρεάσουν την προσωπική ζωή και την προσωπική ασφάλεια του ερευνητή (Plummer, 1983).

Η Διαφοροποίηση μεταξύ των Ποσοτικών και Ποιοτικών Μεθόδων Έρευνας, Συλλογής και Ανάλυσης Πληροφοριών.

Η κοινωνική εργασία αντλεί τις ερευνητικές της μεθόδους από τις κοινωνικές επιστήμες, όμως δεν φαίνεται να παρακολουθεί τη μεθοδολογική ποικιλία, αλλά ούτε και να θέτει ερωτήματα αναζήτησης επί ακαδημαϊκών εξελίξεων όπως π.χ. “Ποια είναι η σχέση μας με τα όσα μελετάμε;” “Πώς αποδίδουμε τις εμπειρίες των ερωτωμένων”. Επιπλέον η πόλωση που χαρακτηρίζει την αντιπαράθεση μεταξύ ερευνητών που ακολουθούν ποσοτικές μεθόδους συλλογής πληροφοριών και ανάλυσης δεδομένων, και αυτών που ακολουθούν ποιοτικές μεθόδους, δυσχεραίνει την αξιοποίηση και των δύο μεθόδων.

Για την έλλειψη κοινής αποδοχής και αλληλοσεβασμού ευθύνονται και δύο πλευρές. Οι ερευνητές των ποσοτικών μεθόδων θεωρούν ότι μονάχα αυτές οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων μπορεί να θεωρηθούν ως “εμπειρικές”. Χαρακτηρίζουν τις ποιοτικές μεθόδους συλλογής πληροφοριών περιγραφικές και θεωρούν ότι εμπεριέχουν υλικό που μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο σε προφορικό λόγο και δεν δημοσιεύεται εύκολα. Θεωρούν επίσης, ότι οι τελευταίες προσφέρονται για τη γενίκευση υποθέσεων, αλλά όχι για την εξέτασή τους. Αντίθετα, οι ερευνητές που ακολουθούν ποιοτικές μεθόδους συλλογής πληροφοριών τις θεωρούν καλύτερες, εξαιτίας της σημασίας που δίνουν στη λεπτομέρεια, και της ζωντανής απόδοσης του λόγου των ερωτωμένων. Κατηγορούν τις ποσοτικές μεθόδους για “θετικισισμό” (positivism), αρκετές φορές λανθασμένα.

Σημαντικό ρόλο στην όξυνση αυτής της διάστασης απόψεων, κατά τον Rein (1991), παίζει η τεχνολογία, ιδιαίτερα οι υπολογιστές. Η χρήση των στατιστικών πακέτων διευκολύνει μελέτες στατιστικής επεξεργασίας που βασίζονται σε ευρύ αριθμητικό φάσμα παρατηρήσεων. Η πλέον αξιοπρόσεκτη διαφορά μεταξύ των μεθοδολογιών, σύμφωνα με τον McCracken (191), παρουσιάζεται στην αναλυτική κατηγοριοποίηση των δεδομένων. Η ποσοτική μεθοδολογία απομονώνει και διαχωρίζει τις κατηγορίες που θα μελετηθούν, ήδη προτού ξεκινήσει η μελέτη.

Αντίθετα, η κατηγοριοποίηση στην ποιοτική έρευνα είναι μία διαδικασία που εξελίσσεται καθ’ όλη τη διάρκεια της μελέτης. Οι κύριες διαφορές μεταξύ των δύο μεθοδολογιών, κατά τον Bryman (1988), εστιάζονται σε οκτώ σημαντικά σημεία. Η ποσοτική έρευνα θεωρείται από τους υποστηρικτές της, ότι έχει αυτοτελή υπόσταση, εξαιτίας της ικανότητάς της να ποσοτικοποιεί νοήματα και ερμηνείες, ενώ η ποιοτική έρευνα θεωρείται από μια ποσοτική σκοπιά, ότι μπορεί να λειτουργήσει μονάχα σε ένα πρώτο διερευνητικό στάδιο ενός ερευνητικού project. Συχνά λοιπόν η ποιοτική έρευνα αντιμετωπίζεται από τους ποσοτικούς ερευνητές ως “δεύτερης διαλογής” δραστηριότητα. Θεωρούν δηλαδή ότι τα δεδομένα πληροφοριών που προκύπτουν από ποιοτική έρευνα δεν μπορούν να σταθούν μόνα τους.

Μια άλλη σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ερευνητικών παραδόσεων παρουσιάζεται στη σχέση μεταξύ ερευνητή και αντικείμενου μελέτης. Στην ποσοτική έρευνα η σχέση αυτή είναι περισσότερο αποστασιοποιημένη, ενώ στην ποιοτική έρευνα εμφανίζεται στενότερη. Ο ποσοτικός ερευνητής υιοθετεί τη θέση κάποιου που μελετάει την κατάσταση “απ’ έξω” (be an outsider), ενώ οι ερευνητές που ακολουθούν ποιοτικές μεθόδους χαρακτηρίζονται από την ανάγκη “να έρθουν κοντά” στα άτομα που μελετούν, να γνωρίσουν την

κατάσταση “από μέσα” (be an insider).

Μια άλλη σημαντική διαφορά αφορά στη σχέση μεταξύ θεωρητικών εννοιών και έρευνας. Ενώ η θεωρία και οι θεωρητικές έννοιες αντιμετωπίζονται από τον ποσοτικό ερευνητή ως εφελήριο ελέγχου μιας υπόθεσης, για τους ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας, αντίθετα, ο στόχος είναι η αποκάλυψη θεωρίας, και όχι η επαλήθευσή της. Οι μέθοδοι ποσοτικής έρευνας ακολουθούν δομημένη στρατηγική, ενώ η ποιοτική έρευνα είναι περισσότερο ανοιχτή και αδόμητη.

Συχνά αυτή η διχοτόμηση μεταξύ των δύο μεθοδολογιών αναφέρεται σε “νομοθετικούς” τύπους εκλογίκευσης. Η ποσοτική έρευνα επειδή θεωρείται ενδεικτική ενός θετικιστικού επιστημονικού τρόπου προσέγγισης, αναζητά να εδραιώσει ευρήματα γενικής φύσεως που να μοιάζουν με νόμους, και τα οποία να μπορούν να σταθούν ανεξάρτητα από τον τόπο και το χρόνο συλλογής των δεδομένων. Αντίθετα η ποιοτική έρευνα τοποθετεί τα ευρήματά της στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και στο συγκεκριμένο τόπο.

Η κοινωνική πραγματικότητα μέσα από μια ποσοτική σκοπιά θεωρείται περισσότερο στατική, ενώ τείνει να αγνοείται η επίδραση και ο ρόλος της στην αλλαγή της κοινωνικής ζωής. Για όσους ενστερνίζονται την ποιοτική μεθοδολογία, η ποσοτική έρευνα σπάνια εξετάζει τις διαδικασίες που συνδέουν τις διάφορες μεταβλητές, ενώ αγνοεί τη ροή των γεγονότων που ενέχουν αυτές οι μεταβλητές.

Ο ποιοτικός ερευνητής, κατά τον Bryman (1988), βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση στο να εντοπίσει πώς συνδέονται τα γεγονότα, οι δραστηριότητες, αλλά και στο να παραθέσει ερμηνείες γεγονότων όπως δίνονται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Η ποσοτική έρευνα συχνά χαρακτηρίζεται ως σκληρή, άκαμπτη και αξιόπιστη, ενώ η ποιοτική έρευνα ως “πλούσια”, επειδή δίνει σημασία στην λεπτομέρεια “μαλακή”, και αντιπαράθεση με τη “σκληρή” ποσοτική μεθοδολογία, και “εις βάθος” (deep), εξαιτίας της επαφής που έχει με τα άτομα που μελετώνται, και την λεπτομερέστατη παρουσίαση και διερεύνηση συμβάντων, απόψεων και στάσεων των ερωτώμενων για μια ποικιλία φαινομένων. Κατά συνέπεια, μελέτες που στοχεύουν στην ανάλυση προσωπικών εμπειριών και απόψεων υπηρετούνται καλύτερα από ποιοτικές μεθόδους έρευνας και ανάλυσης (Strauss και Corbin, 1990).

Το πλαίσιο των ερευνητικών μεθόδων

Το ρεπερτόριο των εργαλείων ποιοτικής έρευνας είναι διαρκώς διευρυνόμενο. Οι σημαντικότερες μέθοδοι είναι: α) εις βάθος συνεντεύξεις (in depth interviews), β) ομαδικές συνεντεύξεις (group interviews) και γ) συμμετοχική παρατήρηση (participant observation).

Η μακρά και “εις βάθος” συνέντευξη (long and in depth interview) είναι μία από τις πλέον ισχυρές μεθόδους στο οπλοστάσιο της ποιοτικής έρευνας. Πρόκειται για αποκαλυπτικό εργαλείο, ιδιαίτερα όταν η έρευνα στοχεύει σε περιγραφή και ανάλυση. Προσφέρει στον ερευνητή την ευκαιρία να διεισδύσει στη σκέψη των ερωτώμενων, να δει και να βιώσει το υπό συζήτηση ζήτημα διαμέσου αυτών (McCracken, 1991). Πρόκειται για ένα διάλογο στον οποίο ο ερευνητής ενθαρρύνει τον ερωτώμενο να συνδυάσει με ένα απόλυτα δικό του τρόπο εμπειρίες και στάσεις, που σχετίζονται με το υπό έρευνα ζήτημα (Walker, 1988). Προσφέρει

την ευκαιρία στον ερευνητή να αναδυφύσει, να αποκαλύψει νέους ορισμούς και λέξεις κλειδιά, να ανοίξει νέες διαστάσεις διερεύνησης ενός προβλήματος, και το κυριότερο, να εξασφαλίσει ζωντανές, ακριβείς και πλούσιες απόψεις που βασίζονται στην προσωπική εμπειρία του ερωτώμενου (Burgess, 1984).

Οι συνεντεύξεις συνήθως μπορεί να είναι τριών τύπων: δομημένες (structured), ημιδομημένες (semi-structured), ή αδόμητες (unstructured). Στις δομημένες συνεντεύξεις ο ερευνητής γνωρίζει με ακριβή λεπτομέρεια τι πρόκειται να αποκαλύψει η συνέντευξη. Η διατύπωση των ερωτήσεων και η σειρά με την οποία γίνονται δεν διαφοροποιούνται από τη μία συνέντευξη στην άλλη. Ξεκινάει λοιπόν κανείς με την υπόθεση ότι οι ερωτήσεις που έχουν σχεδιαστεί είναι απόλυτα σχετικές με το ερευνώμενο ζήτημα και δεν ενέχουν καμία ασάφεια.

Η αδόμητη συνέντευξη είναι ο τύπος της συνέντευξης που χρησιμοποιείται περισσότερο στις ποιοτικές έρευνες. Αντίθετα από ότι συμβαίνει με τις δομημένες στις αδόμητες συνεντεύξεις, κανείς ξεκινάει με την υπόθεση ότι ο ερευνητής δεν γνωρίζει πολλά εκ των προτέρων αναφορικά με το ποιες ερωτήσεις είναι οι πλέον κατάλληλες, αλλά ούτε και προκαθορίζει τη διατύπωση τους, για να αποφευχθεί οποιαδήποτε ασάφεια, ή δυσνόηση κατά τη συνέντευξη. Στόχος της αδόμητης συνέντευξης είναι η “εις βάθος” πληροφόρηση. (Schwartz και Jacobs, 1979). Τα θέματα που θα συζητηθούν προκύπτουν μέσα από την ίδια τη συνέντευξη, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο και το βαθμό στον οποίο κατορθώνει ο συνεντευκτής να προσεγγίσει τον ερωτώμενο. Σε μια αδόμητη συνέντευξη, ο ερευνητής έχει μια λίστα με θέματα που επιθυμεί να θίξει. Η διατύπωση των ερωτήσεων όμως διαμορφώνεται ελεύθερα κατά την αδράνεια, ανάλογα με τη φύση της συνέντευξης. Αυτή η λίστα των θεμάτων αναφέρεται στη βιβλιογραφία (Fielding, 1993), ως “οδηγός της συνέντευξης” (interview guide) ή “το σχεδιάγραμμα της συνέντευξης” (interview schedule).

Οποιοσδήποτε τύπος συνέντευξης θα μπορούσε να επιτρέψει ασάφειες και αντιφάσεις μεταξύ των όσων λέγονται και αυτών που πραγματικά ενοούνται. Σε μια προσωπική αλληλεπίδραση, η ανατροφοδότηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως μέθοδος αξιολόγησης των αποκρίσεων των ερωτωμένων (Schwartz και Jacobs, 1979)

Τέλος, στην ημιδομημένη συνέντευξη ο ερευνητής προσαρμόζει τη συζήτηση στα δεδομένα αντίληψης και ικανότητας των ερωτωμένων, και είναι σε θέση να χειρίζεται την περίπτωση όπου ο ερωτώμενος αποκαλύπτει κάτι προτού ερωτηθεί σχετικά. Η ημιδομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από μεγάλη ευελιξία. Δεν υπάρχει ουσιαστική ποιοτική διαφορά μεταξύ αυτής και των υπολοίπων τύπων συνέντευξης. Η διαφορά είναι ότι χρησιμοποιείται ένας λεπτομερής οδηγός θεμάτων ή ένας σκελετός που καλύπτει τις βασικές ερωτήσεις που θα γίνουν στη συνέντευξη. Αφήνει περιθώρια ευελιξίας για τη σειρά που θα ακολουθηθεί και επιτρέπει αναφορά σε θέματα εκτός λίστας αν προκύψει η ανάγκη (Fielding, 1993).

Συμμετοχική Παρατήρηση

Συχνά η κοινωνική έρευνα συμπεριλαμβάνει παρατήρηση. Το τυπικό πείραμα δεν είναι παρά μία ελεγχόμενη παρατήρηση (controlled observation). Οι παρατηρητικές μέθοδοι ως εργαλεία κοινωνικής έρευνας ακολουθούν δύο τύπους, που βρίσκονται σε εκ διαμέτρου αντίθετους πόλους. Τη συμμετοχική

παρατήρηση (participant observation) - μία κυρίως ποιοτική μέθοδο συλλογής δεδομένων, που έχει τις ρίζες της στην κοινωνική ανθρωπολογία και στη Σχολή Κοινωνιολογίας του Σικάγου, και τη δομημένη παρατήρηση (structured observation) - μία ποσοτική μέθοδο που χρησιμοποιείται ευρέως σε πολλές επιστήμες.

Βασικό πλεονέκτημα της παρατήρησης είναι η αμεσότητα. Ο ερευνητής δεν ρωτάει τους ανθρώπους για τις απόψεις, τα συναισθήματα, ή τις στάσεις τους, αλλά παρατηρεί τι κάνουν και ακούει αυτά που λένε. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η παρατήρηση ως μέθοδος χρησιμοποιήθηκε πολύ, παλαιότερα, για τη μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων, και γι' αυτό υπάρχει η τάση να εστιάζει σε μη γλωσσικές πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Φυσικά παρουσιάζονται αρκετά προβλήματα στην ακριβή καταγραφή της γλώσσας, που όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι αξιόπεραστα.

Συχνά σχολιάζονται στη βιβλιογραφία οι ασάφειες και οι αντιφάσεις που εμφανίζονται στις συνεντεύξεις ή τα ερωτηματολόγια αναφορικά με το τι αναφέρουν οι ερωτώμενοι ότι έκαναν και τι πραγματικά έχουν κάνει ή πρόκειται να κάνουν. Η παρατήρηση, ως ερευνητική μέθοδος, βρίσκεται πολύ πιο κοντά στο να δώσει την “πραγματική εικόνα” του πραγματικού κόσμου (Robinson, 1993). Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι πρόκειται για μια εύκολη και χωρίς προβλήματα επιλογή. Το κυριότερο ζήτημα, εξάλλου, σχετίζεται με την επιρροή που ασκεί ο ερευνητής-παρατηρητής στην κατάσταση που παρατηρεί. Συχνά υποστηρίζεται, ότι η επιρροή αυτή θα μπορούσε να ξεπεραστεί αν οι “παρατηρούμενοι”, είτε δεν γνωρίζουν ότι βρίσκονται υπό παρατήρηση, είτε έχουν εξοικειωθεί με την παρουσία του ερευνητή, ώστε να εξακολουθήσουν να λειτουργούν σαν να μην βρισκόταν εκεί ο παρατηρητής. Φυσικά, πάντα θα παραμένει το ερώτημα “πώς πράγματι θα ενεργούσαν αν δεν βρίσκονταν ” υπό παρατήρηση“. Το κυριότερο όμως πρακτικό πρόβλημα είναι ότι πρόκειται για μία πολύ χρονοβόρα μέθοδο.

Η παρατήρηση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε διάφορα στάδια μιας ερευνητικής μελέτης. Πρώτον, σε μια πρώτη διερευνητική φάση, με κύριο στόχο μια αρχική προσέγγιση στο θέμα. Δεύτερον, ως μια υποστηρικτική τεχνική που λειτουργεί συμπληρωματικά στη συλλογή πληροφοριών προς άλλες μεθόδους. Η αποκλειστική χρήση της συνέντευξης οποιουδήποτε τύπου, υποστηρίζουν οι Schwartz και Jacobs (1979), χωρίς την ταυτόχρονη χρήση της συμμετοχικής παρατήρησης, είναι ανεπαρκής και ανολοκλήρωτη μέθοδος. Δεν είναι ασυνήθιστο, εξάλλου, η παρατήρηση να αποτελεί την κύρια μέθοδο έρευνας, ιδιαίτερα όταν η σκοπό της είναι περιγραφικός.

Κύριο χαρακτηριστικό της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι ο ερευνητής - παρατηρητής προσπαθεί να γίνει κατά κάποιο τρόπο ένα μέλος της παρατηρούμενης ομάδας. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο θα είναι παρών, αλλά και θα μοιράζεται κατά κάποιον τρόπο τις εμπειρίες της ομάδας. Θα μπορεί να διεισδύσει στον κοινωνικό αλλά και τον συμβολικό κόσμο της ομάδας, μαθαίνοντας τις κοινωνικές τους συνήθειες, τη χρήση της λεκτικής και της μη λεκτικής τους επικοινωνίας. Επιπλέον, ο παρατηρητής θα πρέπει να εδραιώσει κάποιο ρόλο στην ομάδα. Όπως σχολιάζει ο Patton (1990), το να έχει κανείς την εμπειρία του προγράμματος από μέσα είναι απαραίτητο στοιχείο, αποτελεί το κομμάτι της συμμετοχής, στη συμμετοχική παρατήρηση. Ταυτόχρονα, υπάρχει και η ξεκάθαρη πλευρά του παρατηρητή. Η πρόκληση είναι να συνδυάσει κανείς τη συμμετοχή και την παρατήρηση, ώστε να κατορθώσει να κατανοήσει το πρόγραμμα ως εκ των έσω (insider), και ταυτόχρονα

να είναι σε θέση να το περιγράψει όντας απ' έξω (outsider).

Η συμμετοχική παρατήρηση συνδυάζει ταυτόχρονα ανάλυση κειμένων, συνεντεύξεις, άμεση συμμετοχή και παρατήρηση. Βασικός ρόλος του ερευνητή είναι να παρατηρεί την ομάδα, τη μονάδα, την οργάνωση, ή οτιδήποτε άλλο απαιτεί η μελέτη που εκπονεί. Η αναγκαία παράλληλη συλλογή και απόψεων από άτομα που μπορούν να δώσουν πληροφορίες, απαιτεί από το συμμετέχοντα παρατηρητή (participant observer) να έχει δεξιότητες για συνέντευξη.

Καταγράφοντας και αναλύοντας πληροφορίες

Τα δεδομένα που προκύπτουν από την ποιοτική συλλογή περιγράφονται από τον Miles (1979) ως ένας ελκυστικός “μπελάς” (an attractive nuisance”). Η συλλογή και η ανάλυση πληροφοριών γίνονται ταυτόχρονα στην ποιοτική έρευνα. Η ανάλυση των πληροφοριών είναι μία πολύ προσωπική διαδικασία για τον ερευνητή, αφού μπορεί να εφεύρει μόνος του τρόπους κατηγοριοποίησης, ή κωδικοποίησης των πληροφοριών. Η κωδικοποίηση, κατά τον Charmaz (1983), είναι η διαδικασία κατηγοριοποίησης και ταξινόμησης των πληροφοριών. Οι κώδικες βοηθούν στη σύνθεση, ταξινόμηση και την απόδοση κεντρικού νοήματος των παρατηρήσεων που προκύπτουν από τα ερευνητικά δεδομένα. Η πιστή καταγραφή των συνεντεύξεων γίνεται εφικτή με τη χρήση της τεχνολογίας (ηχογράφηση ή βιντεοσκόπηση). Η πλήρης απομαγνητοφώνηση και η εισαγωγή των στοιχείων σε υπολογιστικά προγράμματα, εξειδικευμένα (NUD.IST), ή μη (π.χ. Word for Windows) εξυπηρετούν τη ζωντανή απόδοση και ταξινόμηση απόψεων, στάσεων, συναισθημάτων και εμπειριών των ερωτωμένων.

Η εννοιολογική συγκρότηση (conceptualisation) των δεδομένων είναι το πρώτο βήμα για την ανάλυση. Η εννοιολογική συγκρότηση αφορά στην επωνομασία μιας ιδέας, ενός φαινομένου, ενός γεγονότος, ή ενός συμβάντος. Οι τίτλοι και τα ονόματα επιλέγονται από τον ερευνητή, ως τα πλέον ταιριαστά και σχετικά με τα δεδομένα που αντιπροσωπεύουν. Μπορεί να είναι λέξεις που ο ίδιος ο ερευνητής επινοεί ή “ζωντανοί κώδιοι” (in vivo codes), ονόματα και φράσεις που έχουν χρησιμοποιήσει οι ερωτώμενοι στη συνέντευξη. Για να μπορέσει κανείς να κατηγοριοποιήσει και να συγκροτήσει εννοιολογικά τις πληροφορίες, είναι αναγκαίο να ακούσει αλλεπάλληλα και προσεκτικά τις συνεντεύξεις, να τις απομαγνητοφωνήσει, να τις διαβάσει επανειλημμένα και προσεκτικά. Η ανάλυση που έπεται είναι σειρά - προς - σειρά και λέξη - προς - λέξη (Strauss and Corbin, 1990). Οι αρχικές ιδέες και έννοιες, και οι πρώτες σημειώσεις πάνω στο απομαγνητοφωνημένο κείμενο δίνουν την ευκαιρία στον ερευνητή - αναλυτή να επεξεργαστεί τις πληροφορίες και να προχωρήσει στη συγκρότηση κειμένου που γεννιέται μέσα από το υλικό που προκύπτει από την έρευνα. Το κείμενο γίνεται πιο άμεσο και ζωντανό όταν συμπεριλαμβάνει και αυθεντικά αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις.

Αντί επιλόγου

Το σύντομο αυτό κείμενο επιχειρήσει να σκιαγραφήσει την ποιοτική μεθοδολογία εστιάζοντας στη σχέση

της με την κοινωνική εργασία και παρουσιάζοντας σύντομα μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Πολύ συχνά, οι κοινωνικοί λειτουργοί θεωρούν ότι η έρευνα τους απομακρύνει από την πρακτική, τους αποξενώνει ή ακόμα και τους εκμεταλλεύεται, όταν οι ίδιοι αποτελούν ερευνητικά αντικείμενα. Υπάρχουν όμως αρκετοί πολιτικοί, ιστορικοί και επαγγελματικοί λόγοι που υπαγορεύουν τη μελέτη της στάσης, των απόψεων, των εμπειριών και των γνώσεων των κοινωνικών λειτουργών αναφορικά με διάφορα ζητήματα. Η απομάκρυνση της κοινωνικής εργασίας από μια θετικιστική στάση ταυτίστηκε και με την απομάκρυνση της από την έρευνα. Η “εις βάθος” όμως ανάλυση δεδομένων που προσφέρει η ποιοτική μεθοδολογία δείχνει να ταιριάζει περισσότερο με τον χαρακτήρα και τη φύση του επαγγέλματος του κοινωνικού λειτουργού. Επιπλέον, τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας αν και τις περισσότερες φορές δεν είναι γενικεύσιμα, είναι σε θέση να δώσουν υλικό για ανατροφοδότηση, προβληματισμό και αναμόρφωση της θεωρίας και της πράξης στην κοινωνική εργασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blythe, B. (1992): Reply to Dr. Witkin, *Journal of Social Work Education*, 28(3), 268-269.
- Bryman, A. (1988): *Quantity and Quality of Social Research*, Unwin Hyman, London.
- Burgess, R. (1984): *In the Field*, Allen Unwin, London.
- Carew, R. (1979): “The Place of Knowledge in Social Work”, *British Journal of Social Work*, 9(3), pp. 349-64.
- Charmaz, K. (1983): “The Grounded Theory Method: an Explication and Interpretation”, in Emerson, R. (ed): *Contemporary Field Research*, Little, Brown, Boston.
- Cheetham, J. (1992): “Evaluating Social Work Effectiveness”, *Research on Social Work Practice*, 2(3), pp. 265-287.
- Duelli Klein, R. (1983): How to do what we want to do: Thoughts about feminist methodology, in Bowles, G. and Duelli Klein, R. (eds): *Theories of Women's Studies*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Everitt, A., Hardiker, P., Littlewood, J. and Mullender, A., (1992): *Applied Research for Better Practice*, Macmillan/BASW, London 1992.
- Fielding, N. (1993): “Qualitative Interviewing”, in Gilbert, N (ed): *Researching Social Life*, Sage, London.
- Gambrill, E. (1992): *Social Work Research; Priorities and Obstacles*. Keynote address, Group for the Advancement of Doctoral Education in Social Work Conference, University of Pittsburg, PA.
- Hardiker, P. (1989): “The Organisation and Management of Postgraduate Research Projects”, University of Leicester, Faculty of Social Sciences, PhD Programme, mimeo.
- Jordan, B. (1978): “A Comment on ”Theory and Practice in Social Work“, *British Journal of Social Work*, 8(1), pp. 23-25.
- Lee, R. (1993): *Doing Research on Sensitive Topics*, Sage London.
- Lee, R. and Renzetti C. (1990): “The problems of Researching Sensitive Topics: an Overview and

- Introduction", *American Behavioral Scientist*, 33, 510-28.
- McCracken, g. (191): *The Long Interview*, Qualitative Research Methods, Vol. 13, Sage, London.
- Patton, M. (1990): *Qualitative Evaluation and Research Methods*, Sage, London.
- Platt, J. (1981): The Social Construction of "Positivism", and its Significance in British Sociology", in Abrahams, P., Deem, R., Finch, J. and Rock, P. (eds): *Practice and Progress; British Sociology 1950-1980.*, George Allen and Unwin, London.
- Plummer, K. (1983): *Documents of Life: An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method*. London, Allen and Unwin. Reinhart-oz 1979; 1991.
- Rein, M. (1991): Technology's stranglehold, *Boston Globe*, January 1, 1991, p. 62.
- Robson, C. (1993): *Real World Research; a Resource for Social Scientists and Practitioner Researchers*, Blackwell, Oxford.
- Sheldon, B. (1978): "Theory and Practice in Social Work; a Re-Examination of a Tenuous Relationship", *British Journal of Social Work*, 8 (1), pp. 1-22.
- Siegel, D.H. (1984): "Defining Empirically-Based Practice", *Social Work*, 29(4), pp. 325-31.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1990): *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Tecniques*, Sage, London.
- Utting, W. (1989): "Foreword" to Kahan, B. (ed), *Child Care and Research Policy and Practice*, London, Hodder & Stoughton.
- Walker, R. (1988): *Applied Qualitative Research*, Gower, Aldershot.